

УДК 377.1:005.336.2

Олена Проценко

ЖИТТЄВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧНІВ ЦЕНТРІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ: СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ

Соціально-економічні перетворення, підвищена увага сучасного ринку праці до особистісних якостей спеціаліста висувають нові вимоги перед професійно-технічною освітою України. Підготовка кваліфікованих робітників нової формації, ґрунтуючись на гармонійному поєднанні теорії та практики, повинна забезпечувати розвиток особистості, готової до творчого проектування власного життя в умовах динамічного суспільного розвитку.

Відповіддю системи професійно-технічної освіти на запити економіки і суспільства є впровадження компетентнісного підходу до підготовки кваліфікованих робітників (В. Аніщенко, Т. Герлянд, І. Гириловська, С. Демченко, Г. Єльнікова, Д. Закатнов, С. Здіорук, І. Зимня, Я. Кузьмінов, Н. Ничкало, Н. Овчарук, В. Радкевич, В. Свистун, А. Тубельський, В. Ягупов та ін.). В основі концепції компетентності лежить ідея виховання компетентної людини та працівника, який не лише має необхідні знання, професіоналізм, високі моральні якості, а й уміння діяти адекватно у відповідних ситуаціях, застосовуючи ці знання і беручи на себе відповідальність за певну діяльність [5, с. 38].

З точки зору формування всебічно розвиненої особистості, готової та здатної до самореалізації в усіх сферах життєдіяльності, зокрема професійній, серед сукупності ключових компетентностей слід виділити життєву. Ми вважаємо, що цінність цієї категорії полягає у можливості підготувати молоду людину до самостійної, ефективної життєдіяльності, шляхом формування у неї прагнення планувати своє життя на крок уперед та діяти відповідно до обраної життєвої стратегії.

Аналізуючи різні підходи до визначення та структурування цієї категорії (Р. Безлюдний, Ю. Бондаренко, І. Єрмаков, В. Ляшенко, Г. Несен, В. Нечипоренко, В. Ницета, Д. Пузіков, О. Сас, Л. Сохань, М. Степаненко, В. Циба та ін.), ми дійшли висновку, що сьогодні немає єдиної узгодженої думки щодо розуміння цього феномена. Окрім того, дефініція “життєва компетентність учнів професійно-технічних навчальних закладів” досі не була предметом наукових досліджень, що потребує, на нашу думку, її осмислення і теоретичного обґрунтування.

Враховуючи значення формування життєво компетентної особистості кваліфікованих робітників для розбудови гармонійного, конку-

рентоспроможного, демократичного суспільства та відсутність науково обґрунтованих підходів до розуміння і виокремлення функціональних компонентів життєвої компетентності учнів ПТНЗ, означена проблема потребує глибокого і системного дослідження. Тому метою статті є аналіз і структурування поняття “життєва компетентність учнів професійно-технічних навчальних закладів”.

Складність визначення основних компонентів, що забезпечують планування молодою людиною власної стратегії життя, дотримання нею обраного шляху, гнучкість до змін у соціумі, викликана сукупністю факторів, до яких можна віднести: перебудову суспільства і пов’язані з цим трансформації моралі та свідомості, що відкривають перед особистістю можливості вільного вибору соціальної ролі; суб’єктивність визначення життєвих пріоритетів для кожної особистості; середовище, в якому відбувається становлення світоглядних позицій, стереотипів, традицій; вікові та гендерні особливості; обрану професію і пов’язані з нею очікування професійного розвитку, кар’єрного та соціального зростання.

Життєва компетентність учнів професійно-технічних навчальних закладів має свою специфіку. Окрім вказаних вище факторів, на процес формування життєвокомпетентної особистості в умовах ПТНЗ впливає професійна спрямованість підготовки кваліфікованих робітників, виробниче навчання, контингент учнів і специфічна діяльність інженерно-педагогічного колективу [3, с. 256]. Тобто вибір учнями навчальних закладів системи ПТО стратегії управління власним життям і обставинами детермінований професійно-практичною спрямованістю навчально-виховного середовища, юним віком і психологічними особливостями учнів, недоліками у вихованні окремих категорій контингенту, професійною визначеністю молоді.

Компоненти життєвої компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів ґрунтуються на основних конструктах життєвої компетентності особистості. За концепцією І. Єрмакова, В. Нищети, цілісність життєво компетентної особистості неможлива без повноцінної реалізації трьох основних складових: життєтворчості, життєздатності та життєстійкості. Ці компоненти особливого значення набувають у процесі розв’язання різноманітних життєвих завдань, що і складають ефективну життєдіяльність особистості. Так, життєтворчість дає можливість осягнути життєву проблему, визначити міру активності особистості, шляхи та засоби вирішення завдань. Життєздатність допомагає здобути ресурси та надихає на дії. Життєстійкість допомагає встояти на визначеному шляху, довести справу до кінця [1, с. 10].

Життєздатність особистості – це здатність і готовність людини рухатися вперед, кількісно і якісно перетворюючи саму себе і середовище, що її оточує. На думку О. Рильської [4, с. 74], життєздатність характеризує потенційну можливість індивіда зберігати свою цілісність, утримуючи життя відповідно до вимог соціального буття і людського призначення. Виходячи з тлумачення цього поняття, можна зробити висновок, що в контексті формування життєво компетентної особистості майбутніх кваліфікованих робітників на перший план висуваються проблеми розвитку творчого, дивергентного, критичного мислення учнів, здатності формування життєвих цілей, планів, стратегій, схильності до самовдосконалення, самоконтролю.

Здатністю чинити опір руйнуванню і будувати повноцінне життя у важких умовах характеризується категорія “життєстійкість” [2, с. 40]. Компетенції життєвої компетентності учнів ПТНЗ повинні охоплювати здатність особистості раціонально планувати й організовувати свій час, спроможність зберігати високий рівень життєвої активності, стресостійкість, здатність об’єктивно оцінювати небезпеки і діяти відповідно до своєї стратегії.

Життєтворчість як невід’ємна складова життєвої компетентності особистості, є найвищим проявом свідомого, відповідального і креативного ставлення людини до своєї життєдіяльності. На відміну від життєздатності, що може реалізовуватися під впливом обставин, життєтворчість підпорядковується волі людини, яка виступає активним творцем власного життя. Тому життєва компетентність учнів професійно-технічних навчальних закладів повинна ґрунтуватися на особистому досвіді людини і забезпечувати глибоке усвідомлення власної життєвої ролі, стратегічне управління життєдіяльністю, високу майстерність у творчій побудові свого життя.

Таким чином, креативність, індивідуальність, осмисленість життєвого шляху визначається рівнем життєтворчості, а спроможність вистояти у важких життєвих ситуаціях, подолати несприятливі обставини – рівнем життєстійкості, різноманіття форм і змісту життєдіяльності, глибина самореалізації у процесі конструювання і проходження життєвого шляху – життєздатністю [1, с. 22].

У процесі ідентифікації основних компонентів життєвої компетентності учнів ПТНЗ, окрім їх відповідності основним складовим життєвої компетентності особистості (життєтворчість, життєздатність, життєстійкість), необхідно враховувати реалізацію молодшої людини в основних соціально значущих напрямках життєдіяльності. В. Циба до основних соціальних інституцій відносить: економічну, політичну, родинну, виховну, культурницьку, релігійну [6, с. 92]. Враховуючи визначені В. Цибою сфери жит-

тедіяльності всебічно розвиненої особистості та зважаючи на цілі професійно-технічної освіти України (розвиток професіоналізму, формування загальної та професійної культури, виховання громадянина), можна зробити припущення, що самореалізація молодого кваліфікованого робітника повинна відбуватися у професійній, соціальній, побутовій, культурній і громадянській лініях життєдіяльності. Тобто кваліфікований робітник має бути компетентним у виконанні ролі професіонала (сумлінно виконувати професійні обов'язки, розробляти власний стиль трудової діяльності, дотримуватися норм і правил охорони праці тощо), бути соціально адаптованим (обирати прийнятні способи комунікації, співпереживати тощо), шанувати сімейні цінності й дотримуватись їх у процесі створення власної родини, розвивати моральні норми й емоційні цінності шляхом залучення до культурної й історичної спадщини України і світу, дотримуватись і примножувати громадянські чесноти.

Отже, враховуючи зазначені вище ключові для життєвої компетентності конструкти, основні соціальні ролі, які характерні для випускників ПТНЗ, і особливості професійної підготовки як специфічного середовища розвитку особистості майбутнього кваліфікованого робітника, ми визначили, що до структурних компонентів дефініції “життєва компетентність учнів професійно-технічних навчальних закладів” відносяться професійний, соціальний, особистісний (емоційно-вольовий).

Розглянемо детальніше зміст визначених складових і визначимо їх відповідність загальним характеристикам життєвої компетентності особистості.

Особистісний чи емоційно-вольовий компонент є одночасно фундаментом самореалізації особистості у всіх сферах життєдіяльності та гарантією ефективності процесів планування, здійснення, слідування й корекції власного життєвого плану. В основі компонента – властивості та здатності особистості, моральні та громадянські норми, традиції, що забезпечують процеси життєтворчості, життєздатності та життєстійкості. У таблиці 1 зображені складові особистісного компонента життєвої компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів відносно основних вимог життєвої компетентності особистості: життєздатності, життєстійкості та життєтворчості.

Основою самоствердження молодого людини у трудовій діяльності є професійний компонент життєвої компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів. Беручи до уваги значення для системи ПТО реалізації молоді у професії та специфіку трудової підготовки учнів у професійно-технічних навчальних закладах, можна стверджувати, що цей компонент є одним із ключових для формування самодостатньої

особистості кваліфікованого робітника. Класифікація професійного компонента життєвої компетентності учнів представлено у таблиці 2.

Таблиця 1

Зміст особистісного компонента життєвої компетентності учнів ПТНЗ

Життєздатність	Життєстійкість	Життєтворчість
Побудова життєвих цілей	Опір шкідливим звичкам	Самоідентифікація
Дотримання життєвого плану	Відповідальність	Життєва активність
Контроль процесу самореалізації	Воля до життя	Творча побудова життя
Схильність до самовдосконалення	Стресостійкість	Свідома регуляція життєвих цілей

Таблиця 2

Зміст професійного компонента життєвої компетентності учнів ПТНЗ

Життєздатність	Життєстійкість	Життєтворчість
Індивідуалізація стилю професійної діяльності	Вмотивованість (професійне становлення)	Творче мислення
Раціональна організація робочого часу і простору	Самоосвіта	Готовність до новаторства
Професійна культура	Гнучкість до технологічного прогресу	Підприємницькі навички
Навички самопрезентації	Продуктивність	Кар'єрні амбіції
Професійний досвід		

Формування соціального компонента життєвої компетентності в учнів ПТНЗ шляхом впровадження у навчальний процес педагогічних технологій життєтворчої спрямованості забезпечує самореалізацію учнівської молоді в культурній, побутовій, родинній сферах життя, оптимізує процеси соціалізації, сприяє становленню громадянина. У таблиці 3 розкрито зміст цього компонента.

Таблиця 3

Зміст соціального компонента життєвої компетентності учнів ПТНЗ

Життєздатність	Життєстійкість	Життєтворчість
Комунікативність	Патріотизм	Соціальна відповідальність
Естетичні смаки	Емпатія	
Повага до батьків, старших людей	Толерантність	

Взаємозв'язок структурних компонентів життєвої компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів забезпечує повноту самореалізації особистості. Так, емоційно-вольовий компонент є основою професійної та соціальної реалізації особистості на всіх етапах життєдіяльності. Професійний і соціальний конструкти, ґрунтуючись на сформованому особистісному компоненті, сприяють самоідентифікації людини у родині, побуті, професії, забезпечують високий рівень громадянської свідомості, освіченості та культури. Відповідність компонентів життєвої компетентності учнів ПТНЗ основним напрямам суспільної самореалізації сучасної молоді людини представлено у таблиці 4.

Таблиця 4

Взаємозв'язок компонентів життєвої компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів із напрямками суспільної самореалізації сучасної молоді людини

Професійна сфера	Соціальна сфера	Громадянська сфера	Побутова сфера	Культурна сфера
Побудова життєвих цілей				
Дотримання життєвого плану				
Контроль процесу самореалізації				
Схильність до самовдосконалення				
Опір шкідливим звичкам				
Стресостійкість				
Творча побудова життя				
Самоосвіта				
Творче мислення				
Готовність до новаторства				
Комунікативність				
Рациональна організація часу і простору		Емпатія		
Продуктивність			Повага до батьків, старших людей	Естетичні смаки
Навички самопрезентації	Соціальна відповідальність	Патріотизм		
Індивідуалізація стилю професійної діяльності	Толерантність			

У таблиці 4 показано, що компоненти життєвої компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів знаходяться в тісній взаємодії. Так, чесноти, що були віднесені до особистісного компонента досліджуваної дефініції, мають вихідне значення для сомореалізації особистості в усіх визначених лініях життєдіяльності, складові професійного компонента сприяють підвищенню ефективності в якості не лише професіонала, а й соціального суб'єкта, змістові компоненти соціальної компетенції є необхідними складовими самоідентифікації та самоствердження людини в громадянській, культурній, побутовій сферах життєдіяльності. Отже, можна констатувати взаємозамінність складових життєвої компетентності та, як наслідок, комплексність самого поняття “життєва компетентність учнів професійно-технічних навчальних закладів”.

Таким чином, життєва компетентність учнів професійно-технічних навчальних закладів – це система взаємопов'язаних компонентів, що охоплюють свідоме і відповідальне ставлення особистості до соціальної дійсності, здатність і готовність до творчого проектування та здійснення свого життєвого шляху в прийнятних для неї соціальних сферах і напрямках діяльності.

Компоненти життєвої компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів ґрунтуються на засадах життєтворчості, життєздатності та життєстійкості та в комплексі забезпечують досягнення особистістю поставлених цілей в усіх сферах життєдіяльності (професійній, соціальній, громадянській, культурній, побутовій).

Перспективним у цьому напрямі вважаємо подальші дослідження та визначення критеріїв і методів оцінки сформованості життєвої компетентності учнів ПТНЗ за визначеними складовими.

Посилання:

1. *Єрмаков І. Г.* Проектні обриси становлення життєстійкої і життєздатної особистості: Практико зорієнтований посібник / *І. Г. Єрмаков, Д. О. Пузіков.* — Запоріжжя : Хортицький навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, 2006. — 152 с.
2. *Лактионова А. И.* Факторы жизнеспособности девиантных подростков / *А. И. Лактионова, А. В. Мохнач* // Психологический журнал. — 2008. — Т. 29. — № 6. — С. 39—47.
3. *Проценко О.* Професійна підготовка як фактор становлення особистості майбутнього кваліфікованого робітника / *О. Проценко* // Актуальні питання освіти і науки : зб. наук. ст., матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 23–24 жовт. 2013 р. — Х. : ХОГОКЗ, 2013. — С. 255—260.
4. *Рыльская Е. А.* Психологическая структура жизнеспособности человека: синергетический контекст / *Е. А. Рыльская* // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. — 2011. — № 142. — С. 72—83.
5. *Тараненко І.* Розвиток життєвої компетентності та соціальної інтеграції: досвід європейських країн / *І. Тараненко* // Кроки до компетентності та інтеграції в суспіль-

ство : наук.-метод. збірник / ред. кол. : *Н. Софій* (гол.), *І. Єрмаков* (кер. авт. кол. і наук. ред.) та ін. — К. : Контекст, 2000. — С. 37—40.

6. *Цуба В.* Життєва компетентність у соціальній психології: до визначення поняття / *В. Цуба* // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. збірник / ред. кол. : *Н. Софій* (гол.), *І. Єрмаков* (кер. авт. кол. і наук. ред.) та ін. — К. : Контекст, 2000. — С. 87—93.

References (transliterated and translated):

1. *Yermakov I. H., Puzikov D. O.* Proektni obrisy stanovlennia zhyttiistiikoi i zhyttiezdatnoi osobystosti: Praktyko zoriientovanyi posibnyk (Design shapes of formation of viable and sustainable identity : practice-oriented guide). Zaporizhzhia, 2006. 152 p.
2. *Laktionova A. I., Mohnach A. V.* Faktory zhiznesposobnosti deviantnyh podrostkov (Factors of deviant adolescents' viability). // Psychological Journal, 2008. Vol. 29, № 6. S. 39—47.
3. *Protsenko O.* Profesiina pidhotovka yak faktor stanovlennia osobystosti maibutnoho kvalifikovanoho robitnyka (Vocational training as a factor of future skilled worker's personality formation). // Current Issues of Education: Collected works, materials of International scientific-practical conference Oct. 23-24, 2013. Kharkiv, 2013. P. 255—260.
4. *Ryl'skaja E. A.* Psihologicheskaja struktura zhiznesposobnosti cheloveka: sinergeticheskij kontekst (Psychological structure of human vitality: a synergistic context). // Bulletin of Russian State Pedagogical University named after A. I. Herzen, 2011. № 142. P. 72—83.
5. *Taranenko I.* Rozvytok zhyttievoi kompetentnosti ta sotsialnoi intehratsii: dosvid yevropeiskykh krain (Development of behavioral competence and social integration: the European experience). // Steps to competence and social integration: scientific-method. collection / Ed. by N. Sophiy, I. Yermakov et al. Kyiv, 2000. P. 37—40.
6. *Tsyba V.* Zhyttieva kompetentnist u sotsialnii psykholohii: do vyznachennia poniattia (Life Competence in social psychology: the definition). // Steps to competence and social integration: scientific-method. collection / Ed. by N. Sophiy, I. Yermakov et al. Kyiv, 2000. P. 87—93.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2013

Е. Проценко

Жизненная компетентность учащихся центров профессионально-технического образования: структурный анализ

В статье обусловлена актуальность формирования жизненной компетентности будущих квалифицированных рабочих. По мнению автора, жизненная компетентность учащихся профессионально-технических заведений – это система взаимосвязанных компонентов, которые охватывают сознательное и ответственное отношение личности к социальной действительности, способность и готовность к творческому проектированию и реализации своего жизненного пути в приемлемых для нее социальных сферах и направлениях деятельности. Описаны ключевые факторы влияющие на выявление структурных компонентов вышеуказанной категории. Путем анализа психолого-педагогической литературы определены основные компоненты жизненной компетентности учащихся профессионально-технических учебных заведений. Доказано их соответствие общим принципам жизненной компетентности личности, специфическим особенностям ПТО, социально значимым сферам жизнедеятельности современной молодежи.

Ключевые слова: жизненная компетентность, жизнедеятельность, компоненты, самореализация, учащиеся.

E. Protsenko

Life Competence of Vocational School Students: Structural Analysis

The article describes the topicality of the formation of future skilled workers' life competence. According to the author, life competence of vocational school students is a system of interrelated components that cover a conscious and responsible attitude of the individual to the social reality, the ability and willingness for creative design and implementation of life in such social spheres and activities that are acceptable for a person. The article describes the key factors influencing the identification of the structural components of the above-mentioned categories. On analyzing the psychological and pedagogical literature the author identifies the main components of life competence of vocational school students and shows their correlation with the general principles of a personality's life competence, the specific characteristics of VET, and socially important areas of life of today's youth.

Key words: life competence, life activity, components, self-realization, students.

Рецензент – кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник А. О. Молчанова